

El desterrament morisc
valencià
en la literatura
del segle XVII
(els «autors menors»)



Edició a cura de
Manuel Lomas Cortés

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2010

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Aquest treball ha estat elaborat a l'empareda del projecte del Ministeri de Ciència i Innovació «El gobierno, la guerra y sus protagonistas en los reinos mediterráneos de la Monarquía Hispánica» (HAR2008-00512).

© *Manuel Lomas Cortés, 2010*

© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2010*

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Pere Oromig i Francesc Peralta, *Expulsió dels moriscos*, 1613

Maquetació: Publicacions de la Universitat de València

ISBN: 978-84-370-7745-1

Dipòsit legal: V-714-2010

Impressió: Impremta Palàcios

*E*studi introductori

EXPULSIÓ I PRODUCCIÓ LITERÀRIA

L'edict de expulsió dels moriscos va ser publicat a la ciutat de València el 22 de setembre de 1609. Al llarg dels tres mesos que van seguir a aquell anunci, vora cent vint mil persones van ser compel·lides a deixar les seues cases i abandonar el territori rumb al desterrament. Molts van acceptar el passatge gratuït a Berberia que el rei els oferia a bord de les seues esquadres, mentre que altres van preferir contractar algun dels nombrosos mercants congregats per a l'ocasió i triar així el seu destí, ja fos a port cristià o musulmà. D'aquesta manera una gran majoria dels moriscos es va embarcar pacíficament i sense oposar resistència, encara que també n'hi va haver que es van rebel·lar, fent-se forts a les muntanyes de la vall de Laguar i la mola de Cortes entre els mesos d'octubre i novembre d'aquell any. Amb poca o cap possibilitat de resistir a l'avanç dels terços italians desembarcats a Vinaròs, Dénia i Alacant des de final de setembre, els rebels van ser derrotats el 21 de novembre i obligats a embarcar-se al llarg de les setmanes següents, per la qual cosa abans de la celebració del nadal el procés va poder donar-se per conclòs. Només un grupat de fugits de les derrotes patides a Laguar i Cortes van poder escapar de les urpes dels terços i la Milícia Efectiva del Regne, i passaren a portar una vida clandestina i oculta entre les muntanyes. Assimilats als usos bandolers, aquests homes s'encarregarien de projectar el problema d'una expulsió incompleta al llarg dels anys successius i fins al seu estranyament definitiu, succeït al començament de 1612.¹

Pel seu significat i extensió, els esdeveniments que havien envoltat el desterrament morisc valencià van ser objecte d'un interès sobtat i general. Es tenia consciència d'haver assistit a un fet extraordinari, de profunda transcendència,

¶ ¹ H. LAPEYRE, *Geografía de la España morisca*, València, 1986 (1a ed. París, 1959), pp. 65-80 [nova edició, Publicacions de la Uni-

versitat de València-Editorial Universidad de Granada-Prensas Universitarias de Zaragoza, València, 2009.]

que s'estenia ara a la resta de les corones d'Aragó i Castella i que, per tant, mereixia ser estudiat i conegut.² En el segle XVI la qüestió morisca havia esdevingut un tema popular i repetit de la literatura, però el que ara es pretenia era escriure el seu epíleg, el desenllaç d'una realitat que arribava a la seua fi per a donar pas a quelcom nou i desconegut, on no cabia ja la por a l'apassionament desmesurat i el menyspreu obert que, anys enrere, haguessen pogut comportar la imposició d'una cautelosa censura.³

El dominic Jaume Bleda coneixia bé aquell extrem. Detractor aferrissat dels moriscos i convençut defensor de la idea de l'expulsió, el 1601 havia vist com la seua *Defensio fidei in causa neophytorum, sive Morischorum Regni Valentiae, totisque Hispaniae* era censurada pel Consell Reial a causa de la polèmica que hauria pogut suscitar la seua publicació en castellà. Dos anys més tard era el papat qui reclamava a la Cort espanyola que aplanàs l'eixida del dominic de Roma. La *Defensio Fidei* també havia estat censurada per la Inquisició romana, i la presència de Bleda era vista amb incomoditat. Malgrat comptar amb les simpaties d'importants personatges de la Cort i, per damunt de tots els altres, del poderós duc de Lerma, Bleda es veuria quasi marginat en els anys posteriors i fins a 1609 quan, amb l'inici de l'expulsió, tot va canviar.⁴ La *Defensio Fidei* va obtenir l'autorització reial al novembre d'aquest mateix any, i el 1610 seria finalment publicada a València acompanyant-se d'un nou escrit destinat a justificar l'expulsió, l'anomenat *Tractatus de iusta Morischorum ab Hispania expulsionione*.⁵

El procés que havia dut a acceptar aquell escrit abans censurat era el mateix que havia propiciat l'expulsió. Després de superats els primers deu anys de regnat la política exterior de Felip III i el duc de Lerma no havia donat els resultats esperats. La firma dels diferents tractats de pau i treva —sobretot el subscrit amb els rebels flamencs— en llaor de la denominada Pax Hispanica, no sols no emmudia les crítiques a la forma de govern —açò és, a la privadesa del duc de Lerma—, sinó que deixava entreveure seriosos problemes de coherència ideològica amb la política fixada pels Àustria des de feia decennis. L'expulsió dels moriscos va nàixer, així, com la gran resposta política i religiosa d'una monarquia en hores baixes, aquella capaç de silenciar les veus més crítiques i projectar alhora la imatge de Felip III com a paladí de la fe catòlica i assot de l'heretgia. L'expulsió dels moriscos havia de forjar la imatge i record de Felip III, seria el gran fet del seu regnat i, en aquest nou context, tot aquell escrit que exalçàs la seua glòria i la

¶ ² IBÍD., pp. 121-244. L'expulsió a Castella començaria al gener de 1610 i es prolongaria amb alts i baixos fins a començament de 1614. Els moriscos aragonesos i catalans serien expel·lits entre juny i setembre de 1610. ¶ ³ M. A. DE BUNES, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, Madrid, 1983, pp. 13-22. ¶ ⁴ J. BLEDA, *Corónica de los Moros*

de España, València, 2001 (1a ed. València, 1618). Estudi introductor de B. Vincent i R. Benítez Sánchez-Blanco, pp. 13-16. ¶ ⁵ J. BLEDA, *Defensio fidei in causa neophytorum, sive Morischorum Regni Valentiae, totisque Hispaniae. Et Tractatus de iusta Morischorum ab Hispania expulsiones*, València, 1980 (1a ed. València, 1610).

de les armes espanyoles, tota aquella obra que relatàs la perfídia dels moriscos, i el desinteressat sacrifici que el rei havia assumit a major glòria de la catolicitat i de la Casa d'Àustria, seria ben rebuda. El temps dels apologistes havia arribat, i Jaume Bleda, com molts altres, es beneficiaria d'aquella nova conjuntura.⁶

Però les apologies de l'expulsió encara tardarien un temps a aparèixer. La decisió adoptada pel rei havia estat inesperada, i els seus resultats a València no eren del tot ben coneguts. La *Defensio Fidei* va sortir ràpidament a València perquè Jaume Bleda no va tenir interès, malgrat la inclusió del *Tractatus*, a afegir al text original de la seua obra una crònica profunda dels esdeveniments que s'acabaven de viure al regne —ho faria anys més tard, el 1618, en la molt més extensa, encara que de significació diferent, *Corónica de los moros de España*—. ⁷ L'aparició de l'*Expulsión de los moros de España* revestiria un mèrit major. El poema èpic de Gaspar Aguilar, compost de vuit cants i cinc-centes setanta-tres octaves, rebria el permís de publicació al juliol de 1610 per la qual cosa, atenent a la seua extensió, la seua redacció va haver d'iniciar-se pràcticament al temps en què els moriscos eren embarcats. Primer en el seu gènere, aquest poema avançaria —com en el cas de la justificació teòrica la *Defensio fidei*— molts dels temes i idees després repetits per altres autors.⁸ Però el cas de Gaspar Aguilar, per la rapidesa amb què va aparèixer el seu escrit, sense atendre la qualitat dels seus versos, va ser excepcional, sobretot si es compara amb la decisió adoptada per altres autors de retardar la publicació dels seus treballs, en principi completats, amb vista a incloure nous capítols en què es justificàs i se sintetitzàs l'expulsió. Així sembla, almenys, que ho va fer Gaspar Escolano, que va esperar fins a 1611 per a traure a la llum la seua *Década primera de la historia de Valencia* a fi d'afegir el que possiblement siga el text més fidedigne dels fets de l'expulsió valenciana de tots els que es van escriure.⁹ El desterrament morisc s'havia convertit en un tema atractiu que bé podria guanyar nous lectors encara que, alhora que es retocava i ampliaven textos com el d'Escolano, també s'havia iniciat una important tasca de creació d'obres noves com la d'Aguilar, destinades exclusivament a tractar la qüestió de l'expulsió morisca. Religiosos com el mateix Jaume Bleda es convertirien al poc de temps en els principals productors d'aquell nou tema literari, gènere híbrid a mig camí entre la crònica històrica i el relat novel·lat, obres doncs imbuïdes d'un fort caràcter ficcional, hiperbòliques en el tractament dels símbols

¶ ⁶ M. LOMAS CORTÉS, *La expulsión de los moriscos del Reino de Aragón. Política y administración de una deportación (1609-1611)*, Terol, 2008, pp. 18-38.

¶ ⁷ El fet que la *Corónica* fos publicada després que apareguessen almenys una dotzena de relats i justificacions sobre l'expulsió, va limitar l'originalitat i perspectives des de les quals Bleda podia abordar la qüestió, per la qual cosa va decidir confeccionar una obra més general i de múl-

tiples facetes, en què l'estudi de l'expulsió queda en certa mesura relativitzat. J. BLEDA, *Corónica...*, Estudi introductori, pp. 24-38. ¶ ⁸ G. AGUILAR, *Expulsión de los moros de España*, Alcalá de Guadaíra, 1999 (1a ed. València, 1610). Estudi preliminar i edició de Manuel Ruiz Lagos, p. 46. ¶ ⁹ G. ESCOLANO, *Década primera de la historia de Valencia*, València, 1972 (1a ed. València, 1611), col. 1732 en endavant.

del poder i la figura reial, però on a la vegada subjaurà el testimoni del succés i, amb ell, el seu indubtable valor historiogràfic.¹⁰

L'any 1612 marcaria un fita en l'aparició d'aquestes composicions. Acabada l'expulsió a la Corona d'Aragó, i suspesa a Castella l'última fase de la mateixa —que havia d'escometre els antics murcians—, Felip III havia iniciat un procés de normalització progressiva de la política interna en els seus dominis. Les grans comissions encarregades d'eliminar del territori els últims elements moriscos havien conclòs, les juntes judicials especials estaven a punt de desaparèixer i, amb elles, les justícies ordinàries començaven a recuperar la plenitud de les seues competències habituals això sí, amb una advertència. La persecució dels moriscos havia de suavitzar-se, i el seu problema desaparèixer del discurs administratiu. Els festeigs i processons encaminats a celebrar el triomf del rei en l'expulsió havien començat a succeir-se un any abans, de manera que l'ambient era propici per a la publicació d'obres commemoratives. Molts literats aviat demostrarien que no tenien cap intenció de defraudar el seu monarca.¹¹

El 2 de febrer de 1612 el llicenciat Pedro Aznar Cardona va obtenir l'aprovació per a la publicació a Huesca de l'*Expulsión justificada de los moriscos españoles, y suma de las excellencias Christianas de nuestro Rey, don Felipe el Católico Tercero deste nombre*.¹² Plena de referències a la *Defensio Fidei*, al llarg dels cinquanta-dos capítols que componien la seua primera part aquest teòleg es dedicaria a desencadenar les seues ires contra els moriscos, i a construir un consciencios discurs teòric en què repassava amb detall les diferents accions que, d'acord amb les Sagrades Escripures, havien portat a Felip III a decidir el desterrament. Caracteritzada la culpa, la segona part de l'obra se centraria a explicar la pena imposada, moment a partir del qual es barrejarien en la redacció qüestions d'índole teològica amb passatges de vertadera crònica, que demostren la presència directa de

¶ ¹⁰ Aquesta tipologia s'aproxima, per tant, a la significació d'altres gèneres populars del moment, com puga ser la festa cortesana. F. RODRÍGUEZ DE LA FLOR, «Efímero de Estado. Fracaso y anulación del régimen conmemorativo: las relaciones de fiestas», en *Barroco. Representación e ideología en el mundo hispánico (1580-1680)*, Madrid, 2002, pp. 161-185; Anònim, *Relación de los sucedido en la ciudad de Valladolid desde el punto del felicísimo nacimiento del príncipe don Felipe*, Valladolid, 2005 (1a ed. Valladolid, 1605). Pròleg de Patricia Marín Cepeda, pp. 13-15. ¶ ¹¹ L. DE GUZMÁN, *Reyna católica: vida y muerte de Doña Margarita de Austria, reyna de Espanna*, Madrid, 1617, f. 195. La historiografia del moment va tendir a concedir a la reina Margarida un paper determinant en la decisió d'expulsar els moriscos. Aquesta influència no ha quedat reflectida en la documentació. Tot i

que Luis de Guzmán va titular el seu vintè capítol «Nace el infante don Fernando, enferma, y convalece el Príncipe nuestro señor. Ocúpase la Reyna nuestra señora en obras de caridad. Determinase Su Majestad echar los Moriscos de sus Reynos, en que tuvo buena parte la Reina nuestra señora», en ell no es farà sinó exposar el resum de diferents idees apuntades amb anterioritat, que semblen aproximar-se a la redacció de les obres de fra Marcos de Guadalajara y Xavier. ¶ ¹² Tot i que Pedro Aznar Cardona apareix com a autor de l'*Expulsión justificada*, en realitat no va fer sinó transcriure les lliçons de teologia del seu oncle fra Jerónimo Aznar, com ell mateix assenyalava en el pròleg dedicat al doctor Pedro López, *Expulsión justificada de los moriscos españoles, y suma de las excellencias Christianas de nuestro Rey, don Felipe el Católico Tercero deste nombre*, Osca, 1612.

l'autor en diferents moments de l'èxode aragonès.¹³ Uns mesos abans, a l'agost de 1611, Juan Méndez de Vasconcelos havia rebut els primers permisos per a la publicació de la seua *Liga deshecha por la expulsión de los moriscos*, poema èpic en disset cants semblant en el seu esquema a l'*Expulsión de los moros* de Gaspar Aguil·lar, i de la qual ens ocuparem més endavant. A Roma, el dominic portuguès Damián Fonseca —íntimament relacionat amb Jaume Bleda— publicaria aquest mateix any la *Justa expulsión de los moriscos de España*, original de l'obra homònima apareguda en italià en la mateixa ciutat un any abans, en la qual es compendiarà una de les millors i més fiables cròniques escrites sobre el desterrament valencià. En ella, el pes de les justificacions teològiques va tendir a mitigar-se a favor d'una redacció de fàcil lectura, centrada a relatar amb precisió la successió cronològica del procés, des dels primers avalots a la ciutat de València, al setembre de 1609, fins al final dels embarcaments, dedicant els seus darrers capítols a tractar, de forma un poc més exagerada, de la fi que van patir els moriscos per càstig dels seus pecats.¹⁴ De manera menys concisa que els anteriors, i centrat en qüestions més generals, el català Blai Verdú inclouria en la seua obra *Engaños y desengaños del tiempo* un últim capítol titulat «Del justo destierro de los moriscos españoles hecho por el Rey Nuestro señor don Felipe III». Aquest autor hi abordaria la justificació teòrica de l'expulsió catalana, a partir d'una selecció de principis i màximes extretes de la patristica catòlica, però deixant entreveure al mateix temps la seua possible presència a Tortosa durant el trasllat dels moriscos que havien d'embarcar-se en el port dels Alfacs.¹⁵

La producció apologètica continuaria sense fractura al llarg dels dos anys successius, començant per les dues contribucions de fra Marcos de Guadalajara y Xavier, titulades *Memorable expulsión y justísimo destierro de los Moriscos de España* i *Prodición y destierro de los moriscos de Castilla, hasta el Valle de Ricote*, ambdues publicades a Pamplona el 1613 i 1614 respectivament. En elles el carmelita abundaria en els temes que ja s'havien representat amb anterioritat, sense massa originalitat encara que oferint una visió un poc menys pudorosa i pròxima al pensament i sentir popular —almenys en el cas de *Prodición y destierro*—, com ha estat assenyalat per la historiografia moderna sobre el tema.¹⁶ L'any 1613 es demostraria especialment fecund. Junt amb la primera aportació de Guadalajara apareixerien també les *Relaciones de algunos sucesos postreros de Berbería* de Juan Luis de Rojas, el *Diálogo de consuelo por la expulsión de los moriscos* de Juan Ripol i la *Relación del*

¶¹³ M. A. DE BUNES, *Los moriscos...*, pp. 38–40. P. AZNAR CARDONA, *Expulsión justificada*, segona part, f. 115. Aquest autor també assenyalarà, encara que amb la mateixa manca de proves directes, la mediació capital de Margarida d'Àustria. ¶¹⁴ D. FONSECA, *Justa expulsión de los moriscos de España, con la instrucción, apostasía y trayción dellos, y respuesta a las dudas que se ofrecieron acerca desta materia*,

Roma, 1612. ¶¹⁵ B. VERDÚ, *Engaños y desengaños del tiempo, con un discurso de la expulsión de los moriscos*, Barcelona, 1612. ¶¹⁶ M. A. DE BUNES, *Los moriscos...*, pp. 40–45. Aquesta mateixa idea és recollida en l'altra aportació fonamental per a l'estudi d'aquests documents. M. L. CANDAU CHACÓN, *Los moriscos en el espejo del tiempo. Problemas históricos e historiográficos*, Huelva, 1998, p. 30.

rebelión y expulsión de los moriscos del Reyno de Valencia, d'Antonio del Corral y Rojas, composicions totes de breu extensió i format reduït.¹⁷

El principi que havia guiat la redacció de totes aquelles obres era el mateix. Es tractava al cap i a la fi de buscar justificacions a la decisió adoptada per Felip III, posant en relleu un ampli ventall d'acusacions dirigides a raonar i demostrar la versemblança de la justificació continguda en els mateixos bans reials, açò és, que el conjunt de la població morisca havia comès un delictes d'alta traïció contra Déu i el rei. D'aquesta manera el desterrament es presentava com una porga justa i necessària, fins i tot suau i benèvola si es tenia en compte la naturalesa del crim, una decisió necessària per a la salvació de la fe catòlica i la República hispana. L'efecte era el desitjat. Els apologistes tancaven files al voltant de la grandesa de Felip III i la seua decisió, recolzant sense pal·liatius l'expulsió i desterrant qualsevol element de crítica.

La publicació de *Prodición y destierro* va marcar un punt d'inflexió en allò que fins al moment havia estat una incipient producció literària. Amb l'eixida dels mudèjars murcians al començament de 1614, el procés general d'expulsió es va tancar definitivament, i no seria desgavellat pensar que l'interès per aquells escrits descendís de forma paral·lela. D'altra banda el tema semblava esgotat, com s'extreia de les repeticions constants en què havien caigut les obres publicades fins a aquesta data. Per aquest motiu la sortida de la *Corónica de los moros de España* el 1618 va comportar un esdeveniment excepcional. El darrer dels grans tractats justificatius del desterrament morisc, el més ambiciós per extensió i contingut, resumiria el descàrrec últim de Jaume Bleda, la promesa complida d'oferir al públic una gran obra en llengua castellana —allò que no havia pogut fer el 1601— i redactada des de la perspectiva dels anys transcorreguts. Però la *Corónica* va arribar a deshora, en un moment polític especialment delicat, després de la caiguda del seu antic protector, el duc de Lerma. En una època en què triar un mecenes adequat, ben situat a la Cort, era fonamental per a assegurar l'èxit de tota edició, la dedicatòria a l'antic privat no suposaria sinó un problema afegit a la complicada difusió de l'obra del dominic.¹⁸ Després de l'aparició d'aquest últim escrit les creacions literàries relacionades amb l'expulsió desapareixerien, encara que les idees que havien vertebrat aquelles obres van ser repeses cap al final del regnat de Felip III. Tal com s'havia pretés, l'expulsió havia acabat per convertir-se en el gran esdeveniment polític d'aquell regnat, de manera que les apologies constituïen ara una base teòrica fonamental sobre la qual extraure tant notícies concretes sobre el procés com a conclusions d'indole teològica i política relacionades amb ell, tal com es demostraria en obres com *Política española*, de

¶ ¹⁷ J. L. DE ROJAS, *Relaciones de algunos sucesos postreros de Berbería*, Lisboa, 1613; J. RIPOL, *Diálogo de consuelo por la expulsión de los moriscos*, Saragossa, 1613; A. DEL CORRAL Y

ROJAS, *Relación del rebelión y expulsión de los moriscos del Reyno de Valencia*, Valladolid, 1613.

¶ ¹⁸ J. BLEDA, *Corónica...*, Estudi introductor, p. 25.

fra Juan de Salazar.¹⁹ Només en la tardana data de 1635 apareixeria a València l'última obra apologètica de l'expulsió dels moriscos, açò és, el poema èpic en cinc cants titulat *Expulsión de los moriscos rebeldes de la sierra y muela de Cortes. Por Simeón Zapata Valenciano*, obra de Vicent Pérez de Culla.²⁰

En línies generals la historiografia actual ha tendit a relativitzar la importància formal d'aquestes obres a causa de l'escassa qualitat literària de moltes d'elles, extrem totalment comprensible si s'atén al fet que, en el moment de la seua aparició, el Segle d'Or brillava amb tota esplendor oferint a les impremtes alguns dels seus cims més destacats. Deixant de banda l'*Expulsión de los moros* de Gaspar Aguilar, reconegut i famós poeta no sols al regne de València, la resta d'obres pertanyien a autors que o bé formaven part del clergat, com els dominics Bleda i Fonseca, el carmelita Guadalajara o el teòleg Aznar Cardona, o bé a soldats que, en un moment determinat, s'havien animat a escriure sobre els esdeveniments que havien viscut, com en el cas d'Antonio del Corral o Juan Méndez de Vasconcelos, gent per tant mancada en alguns casos de tota experiència literària prèvia, en altres llastada per una formació excessivament rígida com per a oferir al públic lectures atractives. Però fins i tot reconeixent aquest extrem hi ha una divisió interna d'aquestes obres, una classificació que distingeix entre els grans autors apologètics, identificats amb aquells pertanyents al clergat, que van redactar textos de gran extensió, i els autors menors, açò és, aquells soldats, cavallers i particulars que van publicar obres d'escassa amplitud o de poca o nul·la qualitat literària.²¹

Aquests últims centren, per contra, l'objecte de la present edició. Menys en el cas de l'*Expulsión de los moriscos rebeldes de la sierra y muela de Cortes* de Pérez de Culla, que ha gaudit una edició facsímil incompleta el 1979 —de la qual parlarem a continuació—, els textos que es presenten en aquest volum, i que van ser editats en el segle XVII, no havien tornat a ser publicats. Es tracta del *Diálogo de Consuelo* de Juan Ripol, la *Liga Deshecha* de Juan Méndez de Vasconcelos i la *Relación del rebelión y expulsión de los moriscos* d'Antonio del Corral y Rojas. A elles hem afegit dos textos inèdits compostos el 1610 i 1611 per Maximilià Cerdà de Tallada i l'italià Cosimo Gaci respectivament que, malgrat estar en un principi destinats a ser publicats, per causes desconegudes van acabar per caure en l'oblit. Són la *Relació verdadera molt en particular de tot lo que ha pasat en la extracció dels moriscos del present Regne de València* i el *Ragionamento di Cosimo Gaci, d'intorno a dimostrare la grandezza dell'attione che Su Maestà ha esseguita nello scacciare i Moreschi*.

¶¹⁹ J. DE SALAZAR, *Política Española*, Madrid, 1997 (1a ed. Logronyo, 1619), pp. 73-135.

¶²⁰ V. PÉREZ DE CULLA, *Expulsión de los moriscos rebeldes de la sierra y muela de Cortes. Por Simeón*

Zapata Valenciano, València, 1979 (1a ed. València, 1635). ¶²¹ M. A. DE BUNES, *Los moriscos...*, pp. 45-49; M. L. CANDAU CHACÓN, *Los moriscos en el espejo del tiempo*, p. 32.

MAXIMILIÀ CERDÀ DE TALLADA

La figura de Maximilià Cerdà de Tallada ha quedat en gran manera eclipsada per la projecció historiogràfica del seu pare Tomàs Cerdà de Tallada, prestigiós jurista autor d'algunes de les importants obres legals del període foral valencià.²² En el clàssic *Escritores del Reyno de Valencia* de Vicent Ximeno, ni tan sols va merèixer una entrada pròpia, i s'assenyala l'existència d'uns sonets laudatoris al començament del *Veriloquium* del seu pare com l'única referència literària coneguda d'aquest autor.²³ En el segle XIX aquesta posició de marginació va començar a canviar de la mà de Just Pastor Fuster, qui li va conferir una entrada pròpia en la seua *Biblioteca valenciana*, ampliant considerablement les referències sobre la seua producció escripturària alhora que reconeixia el seu talent en referir com «manifestó su ingenioso numen en varios certámenes que con motivo de diferentes fiestas se hicieron en Valencia».²⁴

En efecte aquest escriptor i polític, nascut a la ciutat de València entre 1560 i 1565, va desenvolupar una important activitat a cavall entre els segles XVI i XVII. Com a membre del braç militar del regne, seria procurador a les Corts de 1604, mostrant-se molt actiu a les reunions celebrades per aquest braç des de 1606 i sent comissionat per ell davant del rei fins a 1608. Alhora que exercia aquesta funció va ocupar també un càrrec com a capità de Cavalls de la Costa, element que el confirma com un polític actiu i respectat al començament del segle XVII.²⁵ Però anys abans de la seua forja política en el braç militar de València Maximilià Cerdà de Tallada ja s'havia creat un nom propi dins de la societat i la intel·lectualitat valenciana. La seua amistat amb Bernat Català de Valeriola, gran aficionat a les lletres, li va obrir les portes de les reunions literàries que aquest organitzava en la seua casa per a un selecte grup de cavallers i amics, que van ser el germen de la creació, el 1591, de l'Acadèmia dels Nocturns, un dels cercles literaris que comptaria amb major projecció i importància en el Segle d'Or espanyol. Membre fundador d'aquesta junt amb el mateix Català de Valeriola o Gaspar Aguilar, seria un dels encarregats de redactar els seus estatuts i posar en funcionament les seues reunions, sempre davall el pseudònim *Temeridad*.²⁶

L'Acadèmia prompte es convertiria en un focus d'atracció d'escriptors i poetes com Guillem de Castro, però també d'altres joves nobles traslladats a València, que van entrar en la seua òrbita a l'espera de llaurar-se un futur polític. A

¶ ²² T. CERDÀ DE TALLADA, *Visita de la cárcel y de los presos*, València, 2008 (1a ed. València, 1574). Estudi introductor de Teresa Canet Aparisi. Vegeu núm. 34 d'aquesta mateixa col·lecció. ¶ ²³ V. XIMENO, *Escritores del Reyno de Valencia, cronológicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la Christiana Conquista de la misma Ciudad, hasta el año MDCCXLVII*, València, 1747, tom I, p. 232.

¶ ²⁴ J. PASTOR FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a las de don Vicente Ximeno*, València, 1830, p. 272. ¶ ²⁵ J. L. CANET, E. RODRÍGUEZ i J. L. SIRERA, *Actas de la Academia de los Nocturnos*, València, 1988, tom I, p. 19. ¶ ²⁶ J. SÁNCHEZ, *Academias literarias del Siglo de Oro español*, Madrid, 1960, pp. 222-223.

l'abric de l'Acadèmia, Maximilià Cerdà començaria a participar en certàmens i a publicar els seus versos en les obres d'altres membres del cercle, encara que sense arribar mai a plantejar-se la confecció d'un volum propi amb les seues poesies. En realitat, la seua producció literària seria prou limitada —només es coneixen uns trenta poemes en total—, la qual cosa demostra un aproximament aficionat a la poesia que mai va pretendre passar a majors.²⁷ És molt possible que Cerdà de Tallada contemplàs la seua tasca a l'Acadèmia com un mitjà adequat per a guanyar-se una posició social de prestigi que li permetés la seua consolidació política, però no deixa de ser cert que l'aparició dels seus versos en diferents publicacions del període evidencia un intent per mostrar-se com un membre actiu del cercle, assumint una posició intel·lectual que no abandonaria durant la resta de la seua vida.

La inclusió d'un sonet en la primera edició de *Visita de la cárcel* del seu pare Tomàs el 1574, ha estat assenyalada de vegades com el primer rastre de la poesia de Maximilià Cerdà, encara que per la seua curta edat, i el fet que fos escrit per tots els fills del jurista, es resol impossible l'atribució certa de la seua autoria.²⁸ De fet, per a trobar les primeres composicions fiables caldria esperar fins a l'inici de la seua activitat a l'Acadèmia, de les quals el *Cancionero*, recopilat i publicat per Pedro Salvá al començament del segle XX, conté diversos exemples de l'inici modest de la poètica de Maximilià.²⁹ Fora d'aquestes aportacions, participaria en l'edició d'algunes obres dels seus companys i amics amb l'elaboració de breus composicions laudatòries a manera de col·laboració, quasi sempre sonets, inclosos al començament de les edicions junt amb altres d'índole semblant. El primer poema conegut d'aquesta categoria és el contingut en les *Fiestas nupciales que la ciudad y Reino de Valencia han hecho al casamiento del rey don Felipe III con doña Margarita de Austria* de Gaspar de Aguilar, editat a València el 1599,³⁰ al qual seguiria immediatament l'inclòs en *El prado de Valencia*, de Gaspar Mercader.³¹ Al començament del segle XVII col·laboraria en l'edició de les *Justas poéticas* organitzades pel seu vell amic Bernat Català de Valeriola, encara que les seues funcions en el braç militar prompte començarien a apartar-lo de la poesia.³² Fins a 1608 no tornaria a publicar cap sonet, sent llavors convençut per un altre dels seus antics companys d'Acadèmia, Gaspar Aguilar, per a compondre una llarga poesia amb

¶ ²⁷ J. M. FERRI COLL, *La poesía de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, 2001, pp. 137-138.

¶ ²⁸ T. CERDÀ DE TALLADA, *Visita de la cárcel...*, p. 44. D'acord amb la nota de Teresa Canet, el poema havia estat compost entre Frederic, Maximilià, Marcel, Juli y Tomàs Cerdà de Tallada. L'autoria directa d'aquest poema per part de Maximilià va ser recollida per Vicent Ximeno en el segle XVIII, i ha perdurat fins els nostres dies en l'obra capital de José Simón Díaz, *Bibliografía de la literatura española*, Madrid, 1980, tom VII, p. 796. ¶ ²⁹ P. SALVÁ, *Can-*

cionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia extractado de su actas originales, València, 1905, tom I, pp. 57-58; t. II, pp. 101-103; t. II, pp. 41-43; t. IV, pp. 45-48. ¶ ³⁰ G. AGUILAR, *Fiestas nupciales que la ciudad y Reino de Valencia han hecho al casamiento del rey don Felipe III con doña Margarita de Austria*, Cieza, 1975 (1a ed. València, 1599), f. 7v. ¶ ³¹ G. MERCADER, *El prado de Valencia*, París, 1907 (1a ed. València, 1600), p. 9. ¶ ³² J. C. GARRIZ (ed.), *Justas poéticas hechas a devoción de don Bernardo Catalán de Valeriola*, València, 1602, f. 215r.

motiu de les festes celebrades per la beatificació de sant Lluís Bertran.³³ Després d'aquesta última col·laboració no tornaria a publicar poesia fins a 1620, amb motiu de la beatificació d'un altre il·lustre, Tomás de Villanueva.³⁴ Després d'allò no tornaria a editar poesia.³⁵

El text inèdit recollit en aquest volum, titulat *Relació verdadera molt en particular de tot lo que ha pasat en la extracció dels moriscos del present Regne de València*, constitueix una vertadera *rara avis* dins de l'obra de Maximilià Cerdà de Tallada. Mancant conèixer els dos discursos en prosa que José María Ferri li atribueix en la seua investigació sobre la poesia de l'Acadèmia aquest document manuscrit, conservat en el Reial Convent de Predicadors de València, es resisteix encara a contar la seua història.³⁶ Es tracta d'un esborrany, escrit amb una lletra de vegades poc cuidada, i la motivació del qual és difícil d'establir. En realitat no ens trobem davant d'un text apologètic, ja que no busca la justificació ni l'elogi, sinó només oferir una crònica dels esdeveniments desposseïda de tota referència a la raó d'Estat i als principis teològics que estan en la base d'altres escrits semblants. D'entrada Maximilià Cerdà adopta la perspectiva del braç militar de València, i comença el seu discurs explicant els primers passos donats per la noblesa de la ciutat davant la sospita de l'expulsió, gestions de les quals ell mateix va formar part i va ser comissionat, i que completen en part les dades publicades per Gaspar Escolano el 1611.³⁷ Podria pensar-se per aquest arrancament que l'escrit tenia una vocació política, de justificació de la pròpia noblesa valenciana, i fins i tot ha arribat a sospitar-se que aquest document estigués en relació amb una composició jurídica perduda de Tomàs Cerdà de Tallada, en la qual segons sembla el jurista hauria adoptat una posició crítica en contra de la decisió de Felip III. Però aquest extrem no sembla demostrable. Maximilià Cerdà abandona aviat la perspectiva del braç militar —ni tan sols fa un repàs complet de les seues deliberacions, que han de buscar-se en Escolano— i comença a tractar els moments d'inquietud que es van viure en la ciutat durant les primeres setmanes del procés, donant comptades referències sobre els embarcaments i fins a arribar a l'inici de les rebel·lions, de les quals parla amb distància i escàs detall, per a tancar el seu discurs donant avís de les conseqüències negatives de l'expulsió en el terreny de l'economia i la crisi dels censals.

En realitat el que aquest text sembla resumir és el coneixement personal dels esdeveniments de l'expulsió des de la perspectiva d'un membre de la noble-

¶ ³³ G. AGUILAR, *Fiestas que la insigne ciudad de Valencia ha hecho por la beatificación del santo Fray Luys Bertrán, junto con la comedia que se representó de su vida y muerte y el certamen poético que se tuvo en el Convento de Predicadores con las obras de los poetas y sentencia*, València, 1608, ff. 294v-297r.

¶ ³⁴ J. MARTÍNEZ DE LA VEGA, *Solenes i grandiosas fiestas que la noble i leal Ciudad de Valencia a echo por la beatificación de su santo Pastor i Padre Don Tomas de*

Villanueva, València, 1620, pp. 506-508 i pp. 516-518. ¶ ³⁵ Almenys coneguda. Des de 1620 fins a la seua mort, datada el 1530, no es té constància de cap altra col·laboració. J. L. CANET, E. RODRÍGUEZ i J. L. SIRERA, *Actas de la Academia...*, p. 19.

¶ ³⁶ De moment cap d'aquests dos discursos ha estat localitzat. J. M. FERRI COLL, *La poesia de la Academia...*, p. 137. ¶ ³⁷ G. ESCOLANO, *Década...*, cols. 1856-1860.

sa valenciana, particip de les primeres reunions però allunyat després de l'acció, que va conèixer un poc millor els embarcaments pel Grau perquè era el port més pròxim a València, que més tard va participar en la defensa preventiva de la ciutat durant unes rebel·lions que només va conèixer a partir de les notícies que arribaven des de les muntanyes i que, després de l'expulsió, va tornar a tenir un paper més actiu en la presa de decisions relacionada amb la qüestió dels censals. En el moment en què va donar per conclosa la redacció de l'escrit, a l'abril de 1610, encara no s'havia publicat cap relació de l'expulsió, i la *Defensio Fidei* de Bleda s'allunyava del seu objecte d'interès, així que el text està estalvi de les influències i constants repeticions de les quals patiran una bona part de les relacions posteriors. Cerdà de Tallada només va comptar amb els seus records personals que va intentar recolzar, això sí, amb la inclusió d'un repertori de bans i documents oficials que havia recopilat. Al llarg de tot el manuscrit es troben així constants referències com «en lo present quadern les podrà lligir... un orde que al present està en est quadern... tot lo que en lo edicte feu publicat se conté en aquest quadern... y tanbé la orde de les devosions, lo qual està en est quadern», seguides normalment de breus espais en blanc destinats a la inclusió d'informació documental complementària, però que en cap moment apareixen intercalats en el manuscrit.

Aquest últim fet apunta un altre dels enigmes de l'escrit. A causa de les vicissituds per les quals ha passat el Reial Arxiu de Predicadors de València, no es té constància del moment ni la raó per la qual el volum en què s'insereix aquesta obra, dedicat per complet a recopilar documents sobre l'expulsió dels moriscos, es troba entre els seus fons. L'orde de Predicadors no va complir un paper especialment destacat en l'expulsió pel qual pogués estar interessat en aquells documents —encara que dos dels seus membres, Jaume Bleda i Damián Fonseca, es compten entre els grans autors apològics—, per la qual cosa se sospita que el llibre pogués haver estat adquirit en el segle XVIII per Josep Teixidor, dominic que va impulsar l'acreixement de l'arxiu i la biblioteca de l'orde en un moment d'especial bonança econòmica.³⁸ Fora d'aquest problema subsisteix encara la qüestió de l'ordre intern del llibre, que no guarda cap lògica cronològica apreciable, sinó que només sembla respondre a una acumulació de documents inconnexos enquadrats en un moment determinat. El mateix escrit de Cerdà de Tallada se situa cap a la meitat del volum, però una lectura tranquil·la del manuscrit i del conjunt del llibre, revela que molts dels documents continguts en ell responen a aquells que, en teoria, haurien d'haver estat inclosos en l'edició del text de Cerdà de Tallada, de vegades d'una forma tan concreta que podria pensar-se que, en realitat, una bona part dels documents del llibre, situats a continuació del manuscrit, van pertànyer al mateix Maximilià. El problema rau en el fet que

¶³⁸ Sobre aquest erudit i historiador vegeu A. Esponera Cerdán, *La escuela historiográfica del convento de predicadores de Valencia en el siglo XVIII*, Pamplona,

1996; J. TEIXIDOR, *Episcopologio de Valencia (1092-1773)*, València, 1998. Introducció i transcripció fetes per Alfonso Esponera.

també s'inclouen altres documents que no guarden relació amb el manuscrit. No seria desgavellat pensar que la seua existència estigués lligada a la utilització de fonts després rebutjades, però aquest extrem no pot demostrar-se amb les dades amb què comptem.³⁹

El que sí que ha de quedar fora de tot dubte és que Maximilià Cerdà de Tallada va compondre aquell escrit amb vista a ser publicat, ja que fins i tot arribava a dirigir-se al lector en una ocasió. En dir que «voldrà lo curiós veure les patens de don Agustín Mexía y dels demás Miranda y Vidal, en lo present quadern les podrà lligir», es demostrava la intenció de l'autor d'oferir la seua obra a un públic ampli i curiós —tal vegada, per tant, contemplava la seua edició—, a més d'assenyalar l'existència original d'un apèndix documental que reforça la hipòtesi respecte a altres documents continguts en el llibre de Predicadors. La raó per la qual aquest document no va passar de ser un esborrany manuscrit que va quedar sense edició és per contra un altre enigma, ja que per la seua cronologia hauria pogut convertir-se en la primera relació de l'expulsió. El seu valor, en tot cas, excedeix a la seua consideració de simple manuscrit inèdit, ja que no per això perd la seua condició de ser l'única obra en prosa coneguda de Maximilià Cerdà de Tallada, l'escrit més pròxim temporalment als esdeveniments que narra, desvinculat de l'apologia i, a més a més, l'únic redactat en la llengua pròpia del regne de València.

ANTONIO DEL CORRAL Y ROJAS

La caracterització de la figura d'Antonio del Corral es fa complicada pel fet que aquest vell veterà de les guerres de Flandes no va tenir una activitat literària prèvia ni posterior a l'edició de la *Relación del rebelión y expulsión de los moriscos del Reyno de Valencia*. Encara que en algunes ocasions s'ha presentat el seu escrit *Tratado de advertencia de guerra* com una composició separada de la *Relación*, la veritat és que en origen ambdós textos van conformar una mateixa i única edició. Algunes de les seues còpies van ser posteriorment dividides, i els dos escrits conservats per separat, la qual cosa segurament va causar la confusió de Simón Díaz en ocupar-se de la producció llibrària de del Corral.⁴⁰ Siga com siga l'absència de referències a aquest autor en els diferents repertoris bibliogràfics d'autors castellans

¶ ³⁹ La relació dels documents inclosos en l'enquadernació es pot consultar a A. ESPONERA CERDÁN i A. ROBLES SIERRA, «Documentos sobre la expulsión de los moriscos del Reino de Valencia en el actual archivo del Real Convento de Predicadores de Valencia», *Anales Valentinos*, 44, 1996, pp. 379-395. ¶ ⁴⁰ J. SIMÓN DÍAZ, *Bi-*

biografía..., tom IX, p. 50. Per la seua part Nicolás Antonio va cometre l'error a la inversa, citant només la *Relación* sense fer esment de l'*Advertencia*. N. ANTONIO, *Biblioteca hispana nueva o de los escritores españoles que brillaron desde el año MD hasta el de MDCLXXXIV*, Madrid, 1999 (1a ed., Madrid, 1788), tom I, p. 120.

limita les opcions d'estudi al seu vessant militar i polític, d'altra banda poc conegut. Donades les referències concretes recollides en la seua *Avertencia*, sembla fora de tot dubte que del Corral va participar activament en múltiples campanyes militars a França i Flandes durant la dècada de 1590 i començament del segle XVII, segurament al costat d'Agustín Mexía, militar d'alta graduació que va ocupar diferents càrrecs d'importància dins de l'exèrcit de Flandes. Aquesta asseveració es constata en el fet que Antonio del Corral es trobara entre les poques persones que Mexía va decidir convocar per a ajudar-lo en l'expulsió dels moriscos, i que arribàs a ocupar el càrrec de tinent de mestre de camp general per nomenament d'aquest, la qual cosa sembla demostrar una estreta relació entre ambdós que, traslladada al camp de la gestió administrativa militar, podria apuntar a l'ascens personal d'Antonio del Corral dins de la jerarquia de la mà de Mexía, el qual podria haver actuat com a patró. Aquesta última circumstància es fa encara més evident després de la lectura de l'obra que, malgrat estar formalment dedicada al poderós Rodrigo Calderón, secretari del duc de Lerma, apareix com una veritable lloança al paper exercit per Agustín Mexía en l'expulsió, encara que mai tan exagerada com la que li dedicarà Juan Méndez de Vasconcelos. Siga com siga, i com a premi als seus serveis a Flandes, en el moment de la redacció de la seua obra del Corral posseïa un hàbit de l'orde de Sant Jaume, a banda d'exercir el càrrec de capità i sergent major de la milícia de Valladolid i el seu partit, Palència i el seu bisbat, tal com ell mateix recull a l'inici del seu treball.⁴¹

De creure a l'autor, la redacció de la *Relación* va tenir el seu origen en la voluntat d'aportar una crònica verídica dels esdeveniments que s'havien seguit a l'expulsió de València, «una verdad apurada, sin más adorno ni color que el de ella misma». Per tant l'autor adverteix que es tracta de composició austera i concreta, sorgida de la molèstia d'«aver visto algunas personas que (como no se hallaron presentes) engañadas por lo que les dixeron o escribieron, no acertaron a dar noticia cierta», i sense més voluntat que aportar la visió de qui es va trobar present i va tenir responsabilitat directa en els esdeveniments que es narren. En aquest punt radica precisament l'interès d'aquesta obra, qualificada com de pèssima qualitat literària, però que a canvi ofereix el valor de ser l'única que inclou una narració de la rebel·lió morisca de la serra de Laguar contada per algú que hi va estar vertaderament present, i que per tant no escriu d'oïda ni a través de l'estudi de la documentació oficial.⁴² En qualsevol cas no es tracta d'una crònica militar a l'ús, com tampoc comparteix l'esperit que es plasma en l'*Advertencia*, sinó que en ella Antonio del Corral es deixa influir per les idees ja recollides per altres autors, circumstància que es trasllueix en la justificació apologetica que

¶ ⁴¹ L'estudi més concret de la biografia d'Antonio del Corral hauria requerit la recerca en arxius del seu full de serveis i una altra documentació oficial que excedeix

als objectius marcats per al present estudi.

¶ ⁴² Aquesta manca de qualitat intrínseca va ser assenyalada per M. A. DE BUNES, *Los moriscos...*, pp. 45-46.

desenvolupa en les primeres pàgines, i que després torna a emergir al llarg de tota l'obra. Però malgrat aquesta circumstància, del Corral sembla adoptar una perspectiva que el separa en part dels autors apologetics d'origen religiós, fent fluir les necessàries referències a la manca de conversió dels moriscos cap al concepte de conspiració i traïció, sense carregar tant les tintes en el fet diferenciador com en la raó d'Estat. D'ací que sembla adoptar una postura reservada respecte a la duresa de l'edecte, menys piadosa que la d'altres autors, i que tracte el morisc rebel·lat més com un enemic que com un heretge. D'aquesta manera, quan Antonio del Corral parla de l'obstinació dels moriscos de Laguar a no rendir-se, no assenyalava la creença d'aquests, tan difosa per altres autors, en el fet que eixiria un cavaller verd de la muntanya que derrotaria els cristians, sinó que la xifra en la conclusió a què podrien haver arribat que «por pocos días que se entretuviessen serían más (a su parecer) que los que nuestra gente, porque tenían por imposible poderse conservar junta». Al llarg del seu escrit, però sobretot en allò que s'ha referit a la rebel·lió, del Corral utilitza la lògica d'un soldat, i conta la història com a tal, després de les evidents motivacions religioses que tant llastarien en aquests anys a altres composicions de tenor semblant. Des d'aquest punt de vista, la *Relación* d'Antonio del Corral té sens dubte un valor afegit que ha de ser posat en consideració a l'hora d'analitzar el conjunt de la producció literària al voltant de l'expulsió.

JUAN MÉNDEZ DE VASCONCELOS

Quan Juan Méndez de Vasconcelos va escriure la seua *Liga deshecha por la expulsión de los moriscos* era encara un jove que tractava d'obrir-se camí en l'escalafó militar de l'Armada del Mar Oceà, on servia com entretingut prop de l'almirall Luis Fajardo. Fill de Luis Méndez de Vasconcelos, militar de carrera que arribaria a ser governador d'Angola entre 1617 i 1620, i gran mestre de l'orde de Sant Joan de 1622 a 1623, el seu naixement se situa entre 1580 i 1590, bé en la localitat algarvesa de Tavira, o, més possiblement, en la ciutat d'Évora.⁴³ La seua afició per l'escriptura va haver de nàixer de la influència del seu pare, a qui Diego Barbosa Machado atribueix una sèrie d'escrits de caràcter militar i polític.⁴⁴ Encara que no es té constància de la publicació de cap composició abans de la *Liga*,

¶ ⁴³ D. GARCÍA PÉREZ, *Catálogo razonado de los autores portugueses que escribieron en castellano*, Madrid, 1890, p. 378. ¶ ⁴⁴ D. BARBOSA MACHADO, *Bibliotheca lusitana historica, critica, e cronologica, na qual se comprehende a noticia dos authores Portuguezes e das obras que compuserao desde o tempo da promulgação da Ley da Graça até o tempo prezente*, Lisboa, 1741-1859, tom II, pp. 701-702. Citat per R.

JAMMES, A. ROIG i L. CARDAILLAC, «Un poème nationaliste et militariste sur l'expulsion des Morisques: la Liga deshecha de Juan Méndez de Vasconcelos (1610)», en *Les morisques et leur temps*, París, 1983, pp. 437-460. Aquest últim article conté un estudi detallat dels cants i dels temes continguts en la *Liga*, per la qual cosa ací no ens detindrem a caracteritzar-los.

queda fora de tot dubte la participació del jove Méndez de Vasconcelos en els cercles literaris castellans, com es desprén de l'autoria dels diferents sonets preliminars a la seua obra, escrits per alguns literats reconeguts com Cristóbal Sánchez de Figueroa i Luis Carrillo de Sotomayor.⁴⁵

La *Liga* de Méndez de Vasconcelos, malgrat ser un poema èpic de considerable grandària, guarda més d'una similitud amb l'obra d'Antonio del Corral. Ambdós textos van ser escrits per soldats, i als dos se'ls atribueix una manca de qualitat manifesta. En el seu cas és cert que els versos de la *Liga* semblen forçats en molts casos, mal construïts, basats en uns recursos compositius i literaris molt escassos que són repetits fins a l'extrem. De vegades s'alteren paraules per a aconseguir les rimes, i en moltes altres l'obra pateix d'un ritme anquilosat i insegur. Però ha de tenir-se en compte que en la *Liga* Méndez de Vasconcelos fa l'esforç d'escriure un text llarg en una llengua que no és la seua pròpia, i que per força va haver de ser un obstacle a l'hora d'expressar-se amb claredat. Cal per tant reconèixer un mèrit afegit a aquest poema que, igual que la *Relación* d'Antonio del Corral, emana ecos de disciplina militar pels seus quatre costats. El text de Méndez de Vasconcelos recull una llarga apologia de l'expulsió fidel als pressupòsits marcats amb anterioritat per altres autors, però també està farcit de màximes de caràcter militar, d'orgull per l'exercici de les armes i, sobretot, d'informació sobre l'expulsió i la vida militar. Aquestes dades no apareixen al lector d'una manera tan senzilla com en el cas d'Antonio del Corral, però es deixen llegir entre els seus versos a cada pas, destil·lant una informació preciosa al lector pacient.⁴⁶

Des de l'inici de la campanya que va acabar amb l'atac de l'Armada a la badia de Tunis a l'estiu de 1609, fins a l'embarcament dels moriscos rebels de Laguar i la mola de Cortes, Méndez de Vasconcelos traça una història repleta de vivències personals, i algunes altres preses sense dubte del relat dels seus companys, que s'intercalen de vegades amb llargs circumloquis destinats a exaltar els seus dots poètics, i que bé podrien identificar-se amb la inserció, més o menys forçada, d'exercicis poètics anteriors. En tot cas el que s'allunya de tota suposició és la clara identificació de l'autor amb els valors de la monarquia dels Àustria i, sobretot, amb la defensa de la unitat ibèrica. La *Liga* de Méndez de Vasconcelos és l'obra de qui se sent orgullós de lluitar per les armes espanyoles, sense detri-

¶⁴⁵ El primer publicaria la *España defendida, poema heroico* el 1612. Per la seua part Luis Carrillo de Sotomayor es l'autor del *Libro de la erudición poética*, de 1611. R. JAMMES, A. ROIG i L. CARDAILLAC, «Un poème nationaliste...», p. 441.

¶⁴⁶ Jammes, Roig i Cardaillac assenyalen també el valor d'un text que sembla expressar amb sinceritat, espontaneïtat i fidelitat uns esdeveniments viscuts en primera persona. «Un poème nationaliste...», pp. 445-446. Si bé és cert que aquest

fet pot constatar-se en algunes ocasions, també hi ha moltes altres en què Méndez de Vasconcelos cau en inexactituds i fins i tot invencions que semblen respondre a l'interès per aconseguir un major efecte en les seues rimes. Enfrontaments no documentats, tempestes que no van existir o la mort de soldats fins a uns nivells que la documentació oficial no esmenta, ens parlen d'una constant tendència cap a l'exageració que es justifica en la llicència poètica.

ment d'un sentiment d'orgull cap a la nació portuguesa que apareix a cada pas i en cadascun dels cants que componen el poema.

Aquesta última circumstància, unida a l'amistat que el vinculava a diferents membres dels cercles literaris castellans, faria que la *Liga* comptàs immediatament amb el beneplàcit d'alguns destacats membres de les lletres del Segle d'Or. Es va elogiar l'ànim esforçat que el portuguès havia demostrat amb la publicació d'aquell poema,⁴⁷ i fins i tot el mateix Miguel de Cervantes li dedicaria unes poques estrofes en el seu *Viaje al Parnaso*:

*Aquel discreto Juan de Vasconcelos
venía delante en un caballo bayo,
dando a las musas lusitanas celos.*

La possible vinculació de Méndez de Vasconcelos amb Miguel de Cervantes no ha pogut ser encara establerta per la historiografia. No es descarta que en realitat no existissin vincles reals entre ambdós autors, i Cervantes el col·locara en el Parnàs entre els que combatien pels més nobles ideals, precisament per la defensa pública que aquest havia fet i adoptat de la unitat peninsular i les armes del Rei Catòlic.⁴⁸

Després de la publicació de la *Liga* no es té constància de l'edició d'altres escrits en castellà per part de Méndez de Vasconcelos.⁴⁹ Diego Barbosa Machado li atribueix un tractat escrit en portuguès, titulat *Doutrina marítima, ou da guerra do mar*, però la seua existència no ha pogut ser confirmada, com tampoc la seua trajectòria vital després de 1612.⁵⁰ Domingo García Pérez assenyala que va servir a Flandes, i si creiem Rodolfo Schevill i Adolfo Bonilla també a Irlanda, i va rebre després d'això una comanda de tres-cents mil maravedisos el 1635.⁵¹ Abans d'això és possible que participàs el 1625 en la recuperació de Badia —encara que no se'n té constància certa—, però a partir d'aquest punt s'entra en la polèmica. Segons Barbosa Machado i García Pérez, Juan Méndez de Vasconcelos tindria una participació important en la independència de Portugal, forçant la proclamació a Brasil del duc de Bragança com a nou rei. A continuació hauria participat com a mestre de camp en les diferents campanyes de la guerra d'independència executades en l'Alentejo el 1643, 1646 i 1649, prenent el castell de Mourão al senyor Francisco d'Àvila el 1657 i participant en l'assetjament de Badajoz el 1658. Diferents papers recollits i citats per José Almirante en la seua *Bibliografía*

¶ ⁴⁷ D. GARCÍA PÉREZ, *Catálogo razonado...*, p. 378. ¶ ⁴⁸ M. HERRERO GARCÍA, *Viaje al Parnaso*, de Miguel de Cervantes, Madrid, 1983, p. 370. Aquestes referències es troben també en E. ASENSIO, «España en la época portuguesa del tiempo de los Felipes 1580-1640», en *Estudios Portugueses*, París, 1974, pp. 465 ss. i 474 ss. ¶ ⁴⁹ J. SIMÓN

DÍAZ, *Bibliografía...*, tom XIV, pp. 593-594. N. ANTONIO, *Biblioteca hispana nueva...*, tom II, p. 788. ¶ ⁵⁰ D. BARBOSA MACHADO, *Bibliotheca lusitana...*, tom II, pp. 701-702. ¶ ⁵¹ M. DE CERVANTES SAAVEDRA, *Viaje al Parnaso*, Madrid, 1922. Edició i estudi preliminar de A. Schevill i A. Bonilla, pp. 172-173.

militar de España confirmen l'existència de documents referits a aquestes campanyes militars,⁵² però Louis Cardaillac, Robert Jammes i Adrien Roig atribueixen aquestes dades a una confusió de Barbosa Machado, que va haver de confondre l'autor de la *Liga* amb un altre personatge del mateix nom, i fins i tot amb un dels seus fills. La confirmació d'aquestes dades tiraria per terra la identificació política tradicional atribuïda a Méndez de Vasconcelos però la veritat és que, siga o no cert el viratge espectacular dels pressupòsits polítics d'aquest autor, aquesta circumstància no pot entendre's en menyscabament de la importància política manifesta que va tenir i té la *Liga deshecha* quant a l'estudi de l'expulsió dels moriscos i els defensors portuguesos de la unitat peninsular.⁵³

VICENT PÉREZ DE CULLA

El nom de Vicent Pérez de Culla va arribar a adquirir una certa importància política a València a mitjan segle XVII, durant el virregnat de l'arquebisbe Pedro de Urbina y Montoya. En aquells anys aquest cavaller valencià, nascut a Gandia en les acaballes del segle XVI, arribaria a ocupar el càrrec de mestre-sala del virrei, llum que es projecta sobre la foscor que presideix la seua biografia anterior a 1650, de la que només s'ha encertat a dir, quan alguna cosa s'ha dit de Pérez de Culla, que almenys el 1640 residia a la ciutat de València. Aquesta dada segurament hauria d'estendre's a una cronologia molt més àmplia, ja que diferents edicions des de la dècada de 1630 semblen situar-lo en la capital, relacionat amb els ambients literaris, on s'hauria llaurat una certa fama gràcies a estar «dotado de tanta memoria que, según afirman autores coetáneos, oída por él una sola vez una poesía, la repetía sin olvidar verso alguno».⁵⁴ Aquella habilitat va haver d'obrir-li alguns salons i procurar-li noves amistats, entre les que es va trobar sens dubte Jacinto Alonso Maluenda —alcaid del teatre de comèdies i autor reconegut—,⁵⁵ i tal vegada Simeón Zapata, l'heroi de *La expulsión de los moriscos rebeldes de la sierra*. Segons contenen alguns cronistes Vicent Pérez de Culla va quedar tan impressionat per la història de Zapata que va decidir posar-la en vers, encara que aquest extrem, com el seu contrari, açò és, que es tractà d'un treball per encàrrec, no es pot determinar en cap cas. El que sí que sembla presumir-se és que aquella fos la primera, i a la fi més llarga, de les composicions d'aquest autor.

¶⁵² J. ALMIRANTE, *Bibliografía militar de España*, Mansfield Centre, 2002 (1a ed. Madrid, 1896), pp. 508-509. ¶⁵³ R. JAMMES, A. ROIG i L. CARDAILLAC, «Un poème nationaliste...», pp. 455-456. ¶⁵⁴ F. MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de una bibliografía valenciana del siglo XVIII. Descripción de las obras impresas en València en dicha época, con un apéndice de documentos inéditos referentes a autores y tipógrafos*,

València, 1987, p. 361; ALBERTI (ed.), *Diccionario biográfico*, Barcelona, 1969, tom III, p. 491; J. ESPASA (ed.), *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, segon apèndix, tom 28, p. 544. ¶⁵⁵ C. A. DE LA BARREDA Y LEIRADO, *Catálogo bibliográfico y biográfico del teatro antiguo español. Desde sus orígenes a mediados del siglo XVIII*, Madrid, 1969, pp. 235-236.

Índex

<i>Estudi introductor</i>	7
Expulsió i producció literària	7
Maximilià Cerdà de Tallada	14
Antonio del Corral y Rojas	18
Juan Méndez de Vasconcelos	20
Vicent Pérez de Culla	23
Juan Ripol	25
Cosimo Gaci	27
Trets temàtics	30
Criteris d'edició	35
Abreviatures	37
<i>El desterrament morisc valencià en la literatura del segle XVII</i>	
1. Maximilià Cerdà de Tallada	41
<i>Relació verdadera molt en particular de tot lo que ha pasat en la extracció dels moriscos del present Regne de València y depopulació de aquell</i>	
2. Antonio del Corral y Rojas	61
<i>Relación del rebelión y expulsión de los moriscos del Reyno de Valencia</i>	
3. Juan Méndez de Vasconcelos	101
<i>Liga deshecha por la expulsión de los moriscos de los reynos de España</i>	
4. Vicent Pérez de Culla	359
<i>Expulsión de los moriscos rebeldes de la sierra y muela de Cortes.</i>	
5. Juan Ripol	457
<i>Diálogo de consuelo por la expulsión de los moriscos de España</i>	
6. Cosimo Gaci	487
<i>Ragionamento di Cosimo Gaci d'intorno al dimostrare la grandezza dell'attione che Sua Maestà ha eseguita nello scacciare i Moreschi nuovi christiani traditori, heretici e apostati da tutti i suoi Regni</i>	
<i>Índex toponomàstic</i>	503

*f*onts històriques valencianeS
45.